

İRONİ NEDİR?¹

Abdulkhakim TUĞLUK²

ÖZ

Kimi zaman edebî bir terimin etrafında gelişen tartışmaların o sözcüğün gerçek mahiyetini içinden çıkılmaz bir hale getirdiği muhakkaktır. Özellikle Türk edebiyatına Batı'dan dâhil olmuş bazı kavramlarda bu durum daha da somut bir hal kazanır. Dolayısıyla, Batı'dan alınan bir kavram veya yöntemin köken itibarıyla Türk edebiyatında güçlü bir şekilde var olduğu bilindiği halde kavram karmaşasının önüne geçilmesi çoğu zaman zor olur. İroni kavramı, Batı yazınında önemli tartışmalara sahne olmuş ve az önce sözünü ettiğimiz problemi Türk edebî sahasında ağırlıkla hissettirmiş numunelerden biridir. Türkçede ve Türk edebiyatında ironi sözcüğünün ilk kullanım şekli ile şimdi gelinen noktada oluşan anlam farkı bu noktada giderilmesi gereken bir problemin varlığına işaret etmektedir. Bu makalede ironinin kökenlerine inilirken kavramın ilk şeklinden günümüzde kazandığı anlamlarına değin sahip olduğu geniş anlam potansiyeli gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: İroni, anlam değişmesi, ironist, kurban, kinâye

Tuğluk, Abdulkhakim. "İroni Nedir?". *idil* 6.29 (2017): 441-467.

Tuğluk, A. (2017). İroni Nedir?. *idil*, 6 (29), s.441-467.

¹ Bu makale, 'Postmodern Türk Romanında İroni' adlı doktora tezinden geliştirilerek oluşturulmuştur.

² Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdulhakimtuğluk(at)gmail.com

WHAT IS IRONY?

ABSTRACT

It is certainly that the discussions about a literal term render its basic meaning inextricable sometimes. This situation is seen especially in some of the terms that are inspired from the West to Turkish literature mostly. For that reason despite the fact that it is known that a term or method inspired from the West has already existed originally in Turkish literature substantially, it is usually difficult to prevent incomprehensibility. Irony is one of the samples that caused important discussions in West literature and evoked the mentioned problem in Turkish literature. Difference of meaning that has been formed between current and first usage of irony in Turkish and Turkish literature indicate the existence of a problem need to be eliminated. In this study as well as informing about the origin of irony it will be mentioned its meaning potential from the first usage to the current form.

Key Words: Irony, meaning variation, ironist, victim, allusion.

Giriş

Bir metnin çözümlenebilmesinin ilk safhasını metnin muhatap tarafından algılanması oluşturur. Metnin algılanmasını metnin anlaşılması takip eder. Dolayısıyla muhatabına aktarılmış olan her metin parçası ilk etapta kendinde var olanı muhatabının öngörüsüne taşır. Bu yükümlülük, muhatabın o metin parçasını haznesine alabilme yetisini göstermesiyle çözümleme sürecine girer. Edebî metin, mekanik bir görüntünün muhatabının algısına yansımaya olmadığından bu konuda kesin ifadeler içeren bir söz söyleyebilmek çoğu zaman güç görünmektedir. Bu itibarla ‘sözün arka planını çözmek eylemi’ edebî sürecin en can alıcı noktalarından birini oluşturmaktadır. Burada sadece edebî söylemler değil, dil ile bir şekilde bağlantısı bulunan hatta görsel ve zihinsel algıya hitap eden bütün göstergeler ve işaretler de ilgili sürece kısmen dâhil olur. Bu durum edebî metnin ferdiliğiyle de yakından ilgilidir. Söz konusu hususa dikkat çeken Rene Wellek-Austin Warren, ferdiliği sanat eserini öne çıkaran ayırt edici bir özellik olarak görmektedir (Wellek vd. 2011: 20). Durum böyle kişisel tercihler ve metin oluşturma şekilleri daha da ehemmiyet kazanır. Edebiyatı ‘öteki anlam’ sahası da sanatsal söyleyişe ferdilik kaynağı sağlamakla ön plana çıkmış olur.

Dilin imkânlarının yeniden inşa sürecinden geçirilmesi sonucunda istemli bir tutum olarak düşünülebilecek olan ‘öteki anlam’ oluşumu, belirli, kesin ve şeffaf olanın karşısında durur. Buna göre dilin ve dolayısıyla zihnin ürettiği anlamların yansıması veya bunların aktarımı, aktarılanın şeklinden veya aktarım biçiminden farklı bir noktaya işaret etmektedir. Anlatılmak istenen doğrudan bu veya şu değildir. Yeni bir anlam üretilmiş ve bunun alımlama gücü de okurun kapasitesine bırakılmıştır. Bir bulmaca gibi işleyen bu sistem dilin hep ‘öteki anlam’ boyutuyla ilgilidir. ‘Öteki anlam’, anlatılmak istenenin anlatılandan farkı şeklinde yorumlanabilir. Diğer taraftan ‘öteki anlam’ perspektifinden hareket edilirse edebi metinlerin bütün olarak ‘öteki anlam’ boyutuna hizmet ettiği görülebilir.

‘Öteki anlam’, dile ait bütün malzemenin aktif rol alabileceği geniş bir arka plana sahiptir. Mecaz, istiare, teşbih, imge, sembol, alegori, ironi, tecâhül-i ârif, tevriye, kinâye, hüsn-i tâlîl vb. gibi daha birçok dil ve anlam değişmecesi ‘öteki anlam’a hizmet eder. Böylece ‘öteki anlam’ farklı görünümleriyle dilin çok yönlü hareket kabiliyetini tamamlar.

Herhangi bir metnin ya da sözel ifadenin etki alanındayken okurun alımladığı anlamlar kendisine görünenden daha fazlasını sunmaktadır. Yani okur/muhatap kendisine sunulan ve alımlama alanına giren edebiliğin farkına vardığında ya da metnin edebilik kılıfını tanımladığında, ondan alışık olduğundan fazlasını istemektedir. Çünkü edebiliği ve edebî okumayı farklı kılan en önemli hususların başında edebiyatın günlük dilden farklılaşması gelmektedir. Buna işaret eden Eagleton, “edebiyat günlük dili

dönüştürür ve yoğunlaştırır, günlük dilden sistematik olarak sapar” (Eagleton, 1990:27) şeklindeki ifadesi ile edebiyatın normalin dışına çıktığını, öteki anlama yaklaştığını vurgular. Edebiyatın günlük dilden sapmasını sağlayan en önemli aygıtlar söylem ve anlamın farklılaştığı ‘öteki anlam’ aygıtlarıdır.

Yukarıda sözü edilen ‘öteki anlam’ aygıtlarından en dikkat çeken ve bu çerçevede en çok malzeme temini sağlayanlardan biri de ironidir. İroni, kendinden başka bir duruma işaret etmeyi sağlayan bir ifade tarzının adıdır. İroni bir söylem tercihidir; açık, net ve çeşitli anlamlandırmalara kapalı bir söylemin, tersinden veya başka bir şaşırtıcı uyararla birlikte verilerek muhatabın zorlanmasıyla oluşan farkındalık oluşturma uğraşıdır. Bu uğraş muhataba yöneltilmiş bir tür söylem taarruzudur. Dolayısıyla ironi; gerekçesi sahibinin elinde olan çetrefilli ve kısmen saldırgan bir tercihtir.

İroni, ‘öteki anlam’ın yapıca en değişken unsurlarından biri olarak dikkat çeker. İroni öteki anlamı oluştururken ilk etapta sahibini gizler, çevreden soyutlar. İronistin gizlenmesine olanak tanır. Daha sonra ona gizil bir güç katar. Edebiyat öteki anlamın estetize edilmiş alanı iken ironi, edebiyat dışındaki herkesi ve diğer alanları da kapsayan edebiyat üstü söylem tarzı olarak dikkat çeker. İroni her şeyden önce bir eylemdir ve amacı hesaplanmış bir söz manevrasıdır. Bu manevra ötekine göndermede bulunmak için yapılmış hassas ve akıl dolu bir aktarımla gerçekleşir. İroninin öteki anlam ile olan ilişkisi ‘öteki anlam’ bölgesine giren diğer mecaz türleriyle kısmen örtüşmekle birlikte, anlamı gizleme ve muhatabı yanıltarak pasifize etme noktasında onlardan ayrılır. İroni diğer mecaz ve sembollerde yaşanabilecek büyülenme ve şok halini daha etkin bir biçimde yürütür.

İroni, öteki anlam alanının en kuşkulu ve hileli yollarından birini oluşturmaktadır. Çünkü ironideki önemli noktalardan biri söylemin kuşku içerirken göstermelik anlamın da bir hile barındırabilme ihtimalidir. Philip A. Nelson, ironinin kuşkulu bir mesaj oluşturduğunu ve asıl söylenmek istenenin göstermelik anlamla bir *uyuşmazlık/anlaşmazlık* halinde olduğunu belirtir (Nelson, 2010:1). İroninin barındırdığı bu kuşkulu mesaj ve gösterilmek istenen ile gösterilen arasında meydana gelen fark öteki anlamın en dikkat çeken örüntülerinden birini teşkil etmektedir.

Herhangi bir kavram hakkında ansiklopedik veya lugavî bilgi verilmek istendiğinde o kavramın neyi karşıladığından veya neyin dışında kaldığından hareketle birtakım değerlendirmeler yapılır ve buna göre bazı tanım çerçeveleri oluşturulur. İroni ile ilgili tanım tartışmalarına geçmeden önce, ironinin hangi görünümünde olabileceğine dair birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır. Çünkü ironi kendisine benzeyen bazı kavramlarla karıştırılabilmekte ya da bazılarıyla aynı anlamda

kullanılabilmektedir. Bu bakımdan söz konusu karışıklığı kısaca ifade etmek zarureti doğmaktadır.

Öncelikle ironinin hem doğrudan hem de dolaylı ifade etme aracı olduğunu söylemek gerekir. Yani ironi ‘sadece bir cümle yapılabilen’ söylem tekniği değildir. İroniyi sadece yazılı metinlerde, cümlelerde bulmaya çalışmak ve dahası ironiyi her zaman yazılı metinlerin somut ifadelerinde ve cümle içi bağlamlarda aramak yanlış sonuçlar verir. Ayrıca ironiyi kişisel söylemin en önemli hazinesi olan konuşmanın içine hapsedmek de benzer şekilde bir hatanın oluşmasına sebep olabilir.

İroni, çoğu zaman sözlük anlamından çıkarak genişler ve birden fazla kavramla ilişki kuran bir görüntü içerisine girer. Bu nedenle ironinin doğrudan tanımının yapılması ve belirlenen bir tanım üzerinden hareket edilmesi güçleşir. Her ne kadar birçok sözlükte ve edebiyat teorisi kitabında ironi ile ilgili tanımlamalar ortak ve kısa ifadelerle belirtilmişse de mevzu kuram ve uygulama boyutuna geldiğinde ironi, farklı biçimlere bürünür. Bu nedenle ironinin tek boyutlu bir görüntüsü olmamakla birlikte genel geçer bir ironi anlayışından bahsetmek de zordur. Nitekim Joseph A. Dane’in, ironi sözcüğünün doğru bir kavranışının ve tarihsel olarak genel geçer bir okuma biçiminin olmadığını ifade etmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (Dane, 2011: 191). Öte yandan ironi ifadesinin temeline ilişkin tartışmalar da canlılığını korumaktadır. Paul de Man *The Concept of Irony* (İroni Kavramı) başlığını taşıyan çalışmasında, Kierkegaard’dan alıntılarını belirttiği ‘ironi kavramı’ ifadesinin bile aslında ironik bir kullanım olduğunu belirtir. De Man, buna sebep olarak ise ironinin bir kavram olmadığını göstermektedir. İroninin tanımlanması probleminde önemli bir bakış açısı sergileyen bu yaklaşımı Paul de Man şöyle açıklamaktadır:

Burada gerçekten bir problem var. Eğer ironi gerçekten bir kavram olmuş olsaydı ironinin bir tanımının yapılmasının mümkün olması gerekirdi. Bu problemin tarihsel geçmişine (serüvenine) bakılırsa ironinin tanımının yapılmasının esrarengiz bir şekilde güç olduğu görülecektir. (de Man, 1997: 163-164)

Paul de Man, ironi ifadesinin tanımındaki esrarengiz belirsizliğe işaret ederek bir bakıma ifadenin tanım gücünden ziyade uygulama alanının genişliğine dikkat çekmektedir. Nitekim anlatının bütün unsurlarını sarabilen bir niteliğe sahip olan ironi, bu yönüyle eleştirel anlamda kısa ve kestirme bir tanımdan daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır.

İroni alanındaki çalışmalarıyla tanınan ve bu alanda çok sayıda müstakil eser veren Douglas Colin Muecke, *Irony and the Ironic* isimli eserinde ironinin hem tarihsel hem de biçimsel anlamdaki belirsizliğine vurgu yapar. Muecke, Nietzsche’nin ‘Sadece

tarihi geçmişî olmayan şey tanımlanabilir³ sözüne atıfta bulunarak, ironinin belirsiz, müphem, çok biçimli (*multiform*) olduğunu ifade eder (Muecke, 1982: 7). Muecke, ironinin farklı yer ve zamanlarda farklı görünümlere bürünebileceğini ifade ederken *multiform* özelliğine vurgu yapar:

İroni sözcüğünün şimdiki anlamı onun eski yüzyıllardaki anlamıyla aynı anlama gelmez, onun bir ülkedeki anlamıyla başka bir ülkedeki anlamı aynı olmaz, ne sokaktaki anlamıyla bir bilimsel çalışmadaki anlamı aynı olur ne de herhangi bir bilimsel çalışmayla bir başkasında. (Muecke, 1982: 7)

Muecke'nin yukarıdaki ifadeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, onun aslında ironinin temelinde ya da diğer bir ifade ile fenomenolojik arka planındaki özgül belirsizliği yansıttığı görülür. İroni kavramının anlamın öteki kısmına işaret eden müphem yapısının onun yapısal estetiğine de ciddi şekilde yansıdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle ironi konusundaki kuramsal çalışmaların da farklı frekanslarda seyrettiğini belirtmek gerekir. Bununla beraber Muecke'nin tespitleri ironiyi belirsizliğe taşıma amacından çok onun incelenmesindeki hassasiyete işaret etmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle ironiyi tanımlayan veya açıklayan ifadelerin ironi estetiğine sunduğu katkıyı göz ardı etmemek gerekir.

İroni sözcüğü farklı dönemlerdeki edebî anlayışlara göre anlam değişikliği gösterebilmektedir. Türkçede ironiyi karşılayan kavramların çeşitlilik arz etmesi ve sözlüklerdeki farklılıklar onun zaman içerisinde anlam değişikliğine uğradığını gösterir. Dolayısıyla ironinin tanımını ele alırken bağlam hassasiyetini gözetenek yorum yapmak daha sağlıklı olur. Nitekim ironi ile ilgili bir çalışmasında Norman Knox, eserini ironinin belli bir tarih aralığındaki bağlamını dikkate alarak oluşturur ve eserine 'İroni Sözcüğü ve Bağlamı 1500-1755' (*The Word Irony and It's Context*) adını verir. Knox bu çalışmada ironi sözcüğünü hem sözlük hem de bağlam açısından ele alarak İngiliz edebiyatının belirli bir periyodundaki gelişimini ortaya koyar. Yine aynı şekilde Katharina Barbe, 'Irony in Context' (İçerik Odaklı İroni) isimli eserinde ironiyi birçok bağlamda ele alarak ironi-şaka, ironi-yalan, ironi-dilbilim, ironi gelenek vb. birçok bağlamı tartışmaya açar. Bu iki örnek bir edebiyatın sadece belirli bir dönemdeki ironik tablonun bağlamının bile özel olduğunu ve ironinin diğer kavramlarla ilişkisinin onun ayrı bir özelliğini yansıttığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

³ Only that which has no history can be defined) Muecke, bu sözle ironinin kesin bir başlangıca oturtulmasındaki güçlüğü işaret ediyor.

Batı Edebiyatında İroni

Türk edebiyatına sonradan giren bir kavram olarak farklı karşılıklar bulan ironi, Batı'da kadim bir mevzu olarak dikkat çeker. Batı edebiyatında temelde üzerinde uzlaşılan bir kavram gibi görünse de ironi üzerine yapılan çok sayıdaki müstakil ve dolaylı çalışma, herkesçe kabul edilen ortak bir ironi kuramının kabul görmediğini açığa çıkarır. Temelde 'söylenenin tersini kastetmek' felsefesine dayanan ironi, Batı'da farklı yorumlama biçimleriyle ele alınmış ve böylece başlı başına bir ironi literatürü ortaya çıkmıştır.

İroni, Latince kökenli bir sözcüktür. İronia ve ironea şeklinde iki farklı kullanımı olan ironi, Latince sözlükte Sokratik ironi şeklinde de karşılanmaktadır (1968: 966). İroni sözcüğünü anlamak için erken dönem Yunan komedilerine bakılması gerektiğini ifade eden William Gibb, bu dönem komedilerinde biri taklitçi (imposter) diğeri de ironik adam (ironical man) olmak üzere iki karakterin var olduğunu belirtir. Bu iki karakterin oyundaki mücadelesinde imposter, kurnaz olduğunu zanneden aptal rolünü oynar. Bir tür çekişme (conflict) içinde geçen oyun ironik adamın imposter karakteri yenilgiye uğratması ile sonlanır (Gibb, 1999: 364). İroni kavramının çıkışına dair teatral bir tespitte bulunan Gibb'in bu tespiti önemlidir. Çünkü ironinin metindeki varlığına öncülük eden bu teatral geçmiş, kavramın daha net anlaşılabilmesi açısından bir ölçü vazifesi görür.

Batı edebiyatında ironi ile ilgili çok sayıda çalışma olmakla beraber bu konuda birçok çalışmaya referans olan Soren Kierkegaard'ı ilk etapta zikretmek gerekir. İroni hakkındaki en kapsamlı ve Paul de Man'ın deyimiyle en iyi (de Man, 1997: 163) çalışmalardan birine imza atan Soren Kierkegaard, ironiyi tanımlarken şu ifadeleri kullanır:

“Söylev sanatında sık kullanılan bir söz oyununun adı ironidir ve özelliği, söylenen sözün aksinin ima edilmesidir. Böylece, ironinin her biçimi için geçerli olabilecek bir belirleme elde ederiz; yani fenomen öz değil özün karşıtıdır. Ben konuşurken, düşünce ya da anlam öz, sözcük ise fenomendir.” (Kierkegaard, 2009: 270-271)

Kierkegaard'ın sunduğu formül, ironinin yorumlanma safhası için önemli bir ipucu vermektedir. Anlam olan öz, fenomenin arkasında gizlenerek ironik belirsizliğe kapı aralamıştır. Böylece muhataba yüklenen görev de ortaya çıkmış olur. Muhatap bir bakıma fenomen ile öz arasındaki bağlantıyı kurması gereken kişidir.

Savaş Kılıç, Grand Robert'ten hareketle ironi teriminin *Yunanca bilmezden gelerek sorma anlamına gelen eironia sözcüğünün onüçüncü yüzyıl sonunda görülen Latince karşılığı ironia'dan geçtiğini* aktarmaktadır (Kılıç, 2008: 143). Öte yandan

Pospelov, ironi teriminin Yunanca'sı için *euroneia* (*ters konuma getirme*) karşılığını getirmektedir (Pospelov, 2005: 353).

İroni üzerine çok sayıda çalışmaya imza atan Douglas Colin Muecke, ironi kuramını birden fazla parametre ile oluşturur. İronik olmanın farklı değişkenlerini göz önünde bulunduran Muecke, ironide 'zıtlık'a vurgu yapar. *Miss Smith bir kelebeektir* örneğinde, Miss Smith'in şen bir kişiliğe sahip olduğunun anlatılmak istendiğini ve bu durumun metaforik bir anlatım olduğunu ifade eder. Muecke bunun ironik olmadığını çünkü gerçek anlam ile görünüşteki anlamın paralel olduğunu belirtir. Söz konusu örnekte ironi olabilmesi için Muecke'ye göre Miss Smith'in kesinlikle bir kelebek olmadığını bilmem bununla birlikte onu bu ifadeyle bir sosise benzetmek istemiş olmam gerektiğini ifade eder (Muecke, 1969: 20). Muecke, ironinin doğrudan bir tanımını vermek yerine ironik olma koşullarının sağlanmasından hareketle neyin ironi ve ironik olduğunun saptanmasının önemli olduğuna dikkat çeker. Bu eksende Muecke, ironiyi ayırt edici kılan üç önemli unsurdan söz etmektedir. Muecke bu üç unsuru şöyle sıralar:

Çift katlılık / katmanlık:

Muecke'ye göre ironinin bu koşulunda alt ve üst (lower-upper) olmak üzere iki düzey bulunmaktadır. Alt düzeyde durum ya ironinin kurbanına görünür ya da aldatıcı bir şekilde ironist tarafından temsil edilir. Üst düzeyde ise ironik durum ironiste ya da bunu müşahade eden kişiye (observer) görünür.

Zıtlık:

Muecke ikinci olarak iki düzey arasında (lower-upper) her zaman birtakım zıtlık çeşidi bulunduğunu belirtir. Bu zıtlık durumu çelişki, bağdaşmazlık ya da uyumsuzluk formuna bürünebilir. Yani söylenenin anlatılmak istenen ile çelişki içinde olması gibi.

Masumiyet:

Muecke ironinin son elementi olarak safiyet, masumiyeti gösterir. Burada kurbanın çoğunlukla kendini güven içinde hissetmesinden kaynaklanan bir farkında olmama durumu söz konusudur. Ya da ironist yapmacık davranarak farkında olmama numarası yapıyordur (Muecke, 1969: 19-20).

Beliz Güçbilmez, ironi ile ilgili en kapsamlı tanımlardan birine imza atan Fransız sözlük bilimci Furetiere'nin tanımına şu ifadelerle yer vermektedir:

İroni: Konuşan kişinin muhatabını küçük düşürmek için, övüyor gibi yapıp onu eleştirdiği ve suçladığı durumlarda kullandığı bir söz hünéri.
İroni hem sözcüklere hem de tonlamaya dayanarak yapılır. En çarpıcı

ironiler gerçeğin karşıtı ile yapılanlardır. Sözcük Yunanca eironeia'dan gelir. Aldatma ve kandırma anlamına gelir, kandırmak fiilinin Yunancasından türetilmiştir. (Güçbilmez, 2005: 12-13)

Furetiere'nin tanımını diğer tanımlardan ayırt eden iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tanımın kapsayıcı olması ve net ifadelerle oluşturulmuş olmasıdır. İkincisi de, tanımdaki önemli bir ayrıntı olan ironinin en çarpıcı örneklerinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin tespittir. Furetiere gerçeğin karşıtı ile yapılan ironilerin en dikkat çekici ironiler olduğunu ifade ediyor. Buna göre gerçeğin muhatap açısından kalınlaştığı ve mecaza yer bırakmayacak denli anlam dünyasını sardığı ölçüde ironi de etkisini arttırmaktadır. İronist de bu tip gerçeklik yoğunlaşmalarını en iyi takip eden ve ironi için fırsat kollayan kişi durumunu almaktadır.

İroni ile ilgili farklı bir bakış açısı geliştiren isimlerden biri de Meyer Howard Abrahams'tır. Onun ironi hakkında yaptığı tanım hem Antik Yunan dönemindeki ironik bağlamı hem de günümüzdeki ironi kavramını iç içe vermesi yönüyle dikkat çekicidir. Abrahams söz konusu tanımında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Yunan komedisinde karakteristik olarak daha az konuşan ve kasıtlı olarak yapmacık davranarak (numara yaparak) kendisini olduğundan daha az zeki göstererek nihayetinde alazon'un –kendisini aldatan aptal palavracı karakter- üzerinde zafer kazanan eiron adındaki ikiyüzlü (asıl yüzünü gizleyen) karakter. Birçok modern eleştiri çalışmalarında ironi terimi gerçekte asıl söylenmek isteneni gizleyen veya örten fakat görünüşte kendisini aldatan ancak retorik ve sanatsal sonuçlar kazandıran bir anlam taşır. (Abrahams, 1999: 134-135)

Abrahams'ın Yunan komedisinden yola çıkarak oluşturduğu ironi tanımında, *eiron* ve *alazon* karşıtlığından yararlanılmıştır. Bu iki karşıt değerın mücadelesinde *eiron*, zekâsını gizleyerek daha zeki gibi görünen *alazon*'u alt etme başarısını gösterir.

Jennifer Richards, bir şeyi kastettiğimizin zıddıyla ifade ettiğimizde mecaz olarak ironiyi kullanmış olduğumuzu belirtir. İroniyi Latince *dissimulatio*⁴ ifadesi ile birlikte kullanan Richards, ironinin bariz manayı gizlemeyi tercih etme yani onu şeffaflaştırma (*transparent*) olduğunu söyler (Richards, 2007: 52). Percial Vivian, *A Dictionary of Literary Terms* adlı eserinde ironiyi tıpkı Jennifer Richards gibi *dissemble* (gizlenme, örtünme, ikiyüzlü davranma) ifadesi ile birlikte kullanır (Vivian, 1880: 91).

Webster, ironiyi, kelimelerin öteki bazı şeyleri açıklamak (*express*) ve özellikle sözü edebî (*literal*) anlamının zıddına olacak şekilde kullanmak olarak tanımlar

⁴ Gizleme, örtme veya ikiyüzlülük anlamında kullanılmıştır. Yine aynı metinde *dissimulatio* için bilmezmiş gibi görünme şeklinde bir tanım yapılmaktadır.

(Attardo, 2000: 794). Bu tanımда dikkat çeken nokta, başka bir öteki şeyi ifade etmek (*to Express something other than*) ibaresidir. Öteki anlam diyalektiği ile ilişkilendirilebilecek bu ifade, ironinin ötekine sağladığı ayrıcalığı gösterir.

Gennadiy Pospelov, ironiyi karşıtlığa dayanan değişmece olarak ele alır. Pospelov ironinin yaşama karşı alaycı yaklaşımını karşıt anlam taşıyan sözcüklerle sağladığını ifade ederken ironinin tonlama ile de yapılabileceğini söyler (Pospelov, 2005: 353). İroninin yalnızca sözcüklerle ve söylemle değil, sözcük ve söylemin kararlılığını vurgulayan tonlama ile de yapılabilmesi, bu söylemin çok yaygın bir biçimde kullanılmasını sağlamıştır. Şöyle ki, ironi, sözcük ötesinde ses vurgusunda da hayat bulabildiği için sadece edebiyat ve diğer sanat eserlerine münhasır kalmamış ve günlük hayatın içinde de yoğun olarak başvurulmuş kullanımlardan birisi haline gelmiştir.

Stuart Sim, ironiyi postmodern düşünce eleştirisi çerçevesinde ele alırken bir söz figürü olarak ironinin bir husumet derecesi gösterdiğini dile getirir. Buna göre ironi ‘şeyleri’ itibari bir değerle de olsa ciddiye almamanın bir yoludur (Sim, 2006: 299). Bu yönüyle ironi daha sonra da üzerinde durulacağı üzere bir söylemsel taarruz ve savunma aracı haline gelebilmektedir. İroninin bir tür intikam alma yolu olarak görülmesi de az önce sözü edilen durumla ilişkilidir. İronist ironi sayesinde muhatabında ciddiye almadıklarını ifşa eder ve bir çeşit doyuma ulaşma imkânı elde eder.

Virginia Waddy de ironiyi bir figür olarak niteler ve anlamın ifade edilenin tersi olması hususunu vurgular. Bununla birlikte ironinin iki olumsuz özelliğinden söz eden Waddy, bunların ilkinin sözün yanlış anlaşılması olarak gösterir. Bunun konuşma dilinde tonlama sayesinde bir miktar giderilebileceğini belirten Waddy, yazı dilinde bunun daha zor olduğunu ifade eder. Diğer olumsuz özelliği ise muhataba yöneltilen aşağılama olarak açıklayan Waddy, ironinin ölçülü kullanılması taraftarıdır (Waddy, 1889: 241-242). Waddy’nin sözünü ettiği yanlış anlaşılma hususunun tonlama ile düzeltilebilmesi aynı anda bir dezavantajı da beraberinde getirebilmektedir. Çünkü tonlama yanlış anlamaları giderdiği kadar onları daha da çoğaltabilir nitelikler taşımaktadır. Bu bağlamda ironik söylemin yanlış anlaşılma probleminin özellikle ironistin muhatabı ile yakından ilgili olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Literary Discourse and Irony: Secret Communion and the Pact of Reciprocity adlı çalışmasında ironiyi gizli bir bağ ve anlaşma olarak gören Sonia Shiri, ‘*ne söylendi*’ ve ‘*ne anlama geldi*’ ifadeleri arasındaki uyumsuzluğun ironiyi yazar ve okur arasındaki gizli ortaklığı olarak görür (Shiri, 1991: 113). A. F. Scott ise ironiyi bilgisizliğin, cehaletin taklidi olarak görür. Scott, gülünç ya da satirik niyetle söylenen sözlerin ironiyi oluşturduğunu belirtir (Scott, 1979: 151). David Mikics, edebiyat terimleri üzerine yaptığı çalışmada ironiyi tanımlarken ironinin en basit formda, bir şeyi söylerken başka bir şeyi kastetmeyi içeren bir kinâye olduğunu ifade eder. Mikics,

Shakespeare'nin *Julius Caesar*'ından da örnek verir. Burada geçen *Brütüs onurlu bir adamdı* ifadesinin aslında *Brütüs onurlu biri değildi* şeklinde ironi olduğunu çünkü Brütüs'ün Julius Caesar'ı öldürmüş olduğunu aktarır (Mikics, 2007: 160).

Northrop Frye, ironi üzerine düşünen önemli isimlerin başında gelir. Frye, *Eleştirinin Anatomisi* adlı eserinde ironiye sıkça değinmektedir. İroni kavramını Antik Yunan oyunlarındaki *alazon-eiron* ikilisi bağlamında ele alan Frye, Aristoteles'in *alazon*'u onaylamayıp hareketle onun kurban edilmeye yazgılı olduğunu ve *eiron*'un da tartışmasız bir biçimde sanatçı olmaya yazgılı olduğunu⁵ ifade eder (Frye, 2015: 68). Frye, ardından ironiye dair şu tanım cümlesini aktarır:

Öyleyse ironi terimi, insanın olduğundan daha küçük görünmesine dair bir tekniğe işaret eder -bu teknik, edebiyatta yaygın bir tekniğe, az sözle mümkün olduğunca çok anlam yaratma yahut doğrudan bildirme veya kendi açık anlamından bir sözcük dizisi yaratma tekniğine dönüşmüştür. (Frye, 2015: 68)

Frye'in tanımında açıklanması gereken iki husus vardır. Bunların ilki *az sözle mümkün olduğunca çok anlam yaratma* ifadesinin işaret ettiği retorik bağlamdır. Bu bağlam belâgatte *icâz* olarak belirtilmektedir. İkinci husus ise *kendi açık anlamından bir sözcük dizisi yaratma* ifadesinde önem kazanmaktadır. Bu ifade ile postmodern romandaki ironi örneklerinin örtüştüğü görülür. Yazarın özellikle romantik ironi vasıtası ile metinde açtığı gedikler sayesinde metinde yazılı olmayan ancak okurun dikkatine sunulan yeni anlam birlikleri oluşturulmuş olur.

Alman romantizminin önemli isimlerinden biri olan Friedrich Schlegel ironi hakkında şu ifadeleri kullanır: “İroni paradoksun biçimidir. Güzel ve aynı zamanda büyük olan her şey paradokstur” (Labarthe, Nancy, 2015: 109). Schlegel'in tanımında ironinin alan hâkimiyetinin genişlediği görülmektedir. Dolayısıyla ironinin varlığı için gerekli şartları da zıtlıkların paradoks oluşturacak derecede uç noktalara kaydığı yerlerde aramak gerekecektir.

Türk Edebiyatında İronik Söylem

Bu başlık altında ironinin özellikle Türk edebiyatı sahasındaki anlam karşılıklarına yer verilecektir. Ayrıca belâgat kitaplarına sözlüklere ve diğer edebiyat bilgisi kitaplarına da başvurulacaktır. Böylece belâgat-retorik karşılaştırmasını da gündeme getiren bir ironi çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

⁵ Daha önce ifade edildiği üzere *alazon* kendisini aldatan palavracı karakter ve *eiron* zafer kazanan ikiyüzlü ancak kendisini gizleyen karakter olarak yer almaktadır.

İronik söylem Batı'da ortaya çıkmış değildir ve bu söylem türü Doğu edebiyatlarında öteden beri varlığını sürdürmektedir. Batı, bu söylemi kavramsallaştırma ve edebiyat camiasına sunma yolunda ciddi bir yol kat etmiştir. Ancak bu durum Doğu'daki ironik söylemin öteden beri var olan mevcudiyeti gerçeğini değiştirmez. Aşağıda verilecek olan tanımlama ve açıklamalar bu hususu somut bir biçimde açığa çıkarma amacı taşımaktadır.

İroni sözcüğü Türkçe Sözlükte 'gülmece', 'söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme' (2011: 1215) şeklinde geçmektedir. İroniye Arapçada *suhre*, *tehekküm*, *ta'rîz*, gibi kelimeler karşılık olarak gelmektedir. Ancak daha çok kullanılan sözcük *suhre* ve bundan türeyen kelimelerdir. Maskara kelimesinin de kökeni *suhre* sözcüğünden gelmektedir. Arapça-Türkçe sözlükte *suhre*, *gülmek*, *alay*, *istihzâ etmek*, *eğlenmek* şeklinde yer almaktadır (Mutçalı, 1995: 380). *Tehekküm*, ciddiyeti sırf mizah ve alayla sağlayan 'hezl'den farklı olarak ciddiyetle istihzâ ve mizah oluşturur (Durmuş, 1998: 304). Buna göre *tehekküm* bir tür acıklı gülme eylemi veya acıklı gülmeyi içeren ciddiyet olarak da değerlendirilebilir. Felsefedeki bazı tabirlerin Türkçe karşılığını vermek için yazılmış olan diğer bir sözlükte ironi kelimesine de yer verilmiştir. Bu eserde ironi'ye karşılık olarak *tehekküm* kelimesi önerilmiştir (1912: 43).

Farsça sözlüklerde ironi sözcüğünü daha çok Arapça kökenli *suhre* kelimesi ve türevleri karşılamaktadır. Francis Joseph Steingass'ın ünlü Farsça-İngilizce sözlüğünde ironi ifadesini karşılayan on farklı sözcüğe yer verilmektedir. Bu sözcüklerden bazıları ironiyi ikincil üçüncül anlamlar olarak karşılarsa da Arapça kökenli *tashar*, *hez*, *hezv*, gibi kelimeler ironiyi doğrudan karşılar nitelik taşımaktadır (Url1).

Tanzimat sonrası dönemde yazılan edebiyat teorisi kitaplarında ironiye karşılık olabilecek istihzâ, ta'rîz, kinâye, tecahül-i ârif gibi kavramlar dikkat çekmektedir. Bu kavramları ele alan müellifler geniş bir sahaya yayılan yorum çeşitliliğine imza atmışlardır. Türk edebiyatında ironinin Tanzimat sonrasındaki serüvenine bakmak üzere, istihzâ, ta'rîz ve tecahül-i ârif kavramları üzerindeki değerlendirmelere göz atmakta yarar vardır.

İroni ile ilgili tanımlamalara geçmeden önce, ironinin Türk edebiyatındaki tarihsel geçmişini ve ironinin özellikle Klasik Türk edebiyatındaki karşılıklarını ortaya koyan önemli bir çalışmadan bahsetmek gerekir. Savaş Kılıç'ın *İroni, İstihza, Alaysama* isimli makalesi, ironiyi çok yönlü ele alan bir çalışmadır. Bu makalesinde ironiye yer veren eski sözlüklerden ve ironiyi ilk defa kullanan Türkçe kitaplardan söz eden Kılıç, Türkçede ironiden bahseden ilk kaynak olarak Şemseddin Sâmî'nin '*Kâmus-ı Fransevi*'sini gösterir (Kılıç, 2008: 143-148). Ancak yapılan tespitlerle bu tarihi çok daha erken bir döneme götürmenin mümkün olduğu görülmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ironiyi Türkçe bağlamıyla ele alan ilk eser 1831 yılında Viyana’da basılan Fransızca-Türkçe sözlüktür. Aslen Kütahyalı olan Ermeni asıllı dilbilimci Artin Hindoglu tarafından kaleme alınan bu sözlükte *ironie* ve *ironique* sözcükleri ayrı ayrı verilmiştir. İroni sözcüğüne karşılık olarak *mezak*, ironik sözcüğüne karşılık olarak ise *mezakçı* ifadeleri karşılık olarak gösterilmiştir (1831: 335). *Mezak* ifadesi, sözlükte ‘*zevk alma, tad duyma, zevk, lezzet*’ ifadeleriyle karşılanır (Devellioğlu, 2013: 743). İroni hakkında Türkçe en erken tanımlardan birini yapan bu sözlük gibi daha sonraki yıllarda bazı sözlüklerde de ironi için ‘zevklenme’ ‘eğlenerek zevk alma’ gibi tabirlerin kullanıldığı görülür. Bu durum ironinin haz duyma ilkesi ile beraber algılandığına erken dönem bir kanıt olarak gösterilebilir.

1834 yılında İstanbul’da rahiplik yapan Ermeni asıllı bir İtalyan tarafından basılan İtalyanca-Türkçe sözlükte ironi ifadesine yer verilir. İroni ve ironik kavramlarının ayrı ayrı anlam karşılıklarının verildiği bu sözlükte ironi (*ironia*), *istihzâ* ve *zevklenmek* şeklinde çevrilmiştir. Ironik (*ironicamente*) sözcüğü ise benzer biçimde *istihzâ* ile şeklinde çevrilmiştir (Ciadyrgy, 1834: 317). Verdiğimiz kaynaklar, ironi sözcüğünün sözlük düzeyinde bile olsa Tanzimat döneminden önce Türk edebiyatında yer aldığını göstermektedir.

1841 yılında yayımlanan diğer bir Fransızca-Arapça-Türkçe sözlükte ironi ifadesine geniş şekilde yer verildiği görülür. Bu sözlükte *ironie*, *ironique*, *ironiquement* olmak üzere 3 farklı şekilde verilen kavram için dikkat çekici ifadeler kullanılır. Sözlükte ironi ifadesi için *hezl-i latîf*, ironik ifadesi için de *kelâm-ı hezl-âmez* tabirinin kullanıldığı görülür (Hendjeri, 1841: 334). 1852’de yayımlanan bir Fransızca Türkçe sözlükte ironi ifadesi Türkçeye *istihzâ* ve *zevklenmek* olarak çevrilmiştir (Güzeloğlu, 1852: 40). Aynı şekilde 1898 yılında Ömer Faik tarafından yayınlanan Almanca-Türkçe Lügat’te de ironinin tanımı benzer biçimde *kinâye*, *alay*, *istihzâ*, *zevklenmek* olarak verilmiştir (1899: 217). Yine 1924 yılında yayınlanan İngilizce-Türkçe sözlükte de ironi kelimesi *istihzâ* sözü ile karşılanmıştır. Aynı sözlükte ‘ironik’ kelimesi de *müztehzi*, *müstehziyane*, *eğlenerek* tabirleriyle ifade edilmiştir (1924: 158).

İroniyi erken dönemde Türkçe karşılığı ile veren diğer bir isim ise Şemseddin Sami’dir. Şemseddin Sami, ilk defa 1882 yılında yayımlanan *Kâmus-u Fransevî* adlı eserinde *ironi* ve *ironik* sözcüklerinin Türkçe karşılığını verir. *Kâmus-u Fransevî*’ye göre *ironi* ve *ironik* ifadelerinin karşılığı şöyledir:

“İronie: İstihza, acı bir istihzâ. Ironique: İstihzalı, istihzâ-âmez, istihzâ-âmez bir cevap. Ironiquement: Müstehziyane.” (1905: 1295)

İroni sözcüğünün kökeninin Latince ile alakalı olması münasebeti ile 1896 yılında İzmir’de yayımlanan *Kâmus-i Rûmî Türkçe’dan Rumca’ya Lügat* adlı sözlükteki

ironi sözcüğünün karşılığına yer vermekte yarar vardır. Bu sözlükte ironi (εἰρωνεία) sözcüğü diğer sözlüklerin çoğunda olduğu gibi ‘istihzâ’ olarak tanımlanmıştır (1896: 373).

1925 yılında yayımlanan *Lügatçe-i Felsefe*’de ironi ifadesi şu şekilde tarif edilmiştir:

İronie (istihzâ): Sokrat’ın usûl-i redd ü cerhidir. Bu feylosof daima bir şey bilmediğini söyleyerek, ilim iddiasında bulunanlara sualler irâd edermiş. Mevzu bahis olan şey tarif edilince ibtidâ beyân-ı teşekkür eder, lâkin bu tarifin ne cihetle efrâdını câmi’ ve ağıyarını mani’ olmadığını bildiğinden güya başka bir bahse giriyormuş gibi yine isticvâba başlayarak muhatabını nihayet evvelki söylediği sözü nakza mecbur eder. Ve sonra vakıa benim ilmim yoktur, lakin âlim olmadığımı bilirim. Sen ise kendini âlim zannediyorsun, hâlbuki benden daha ziyade bir şey bilmiyorsun. (Ertuğrul, 1925: 383)

İsmail Fenni Ertuğrul’un tanımındaki ironik boyut biraz da Schopenhauer’in eristik diyalektik felsefesine benzemektedir. Ertuğrul, Sokrat’ın bilgisizlik dayanağını muhatabına aktarırken geldiği noktayı bir tür bilginlik ispatı ve karşdakini buna iknaya mecbur etme olarak belirtir. Bu yaklaşım Arthur Schopenhauer’in eristik diyalektiğini (Haklı Çıkma Sanatı) akıllara getirir. Schopenhauer’in eristik diyalektiği doğrudan bir ironi mekanizması şeklinde çalışmaz, ancak başlangıç ve bitiş arasındaki argümanların meydana getirdiği etki ironiktir. Schopenhauer eristik diyalektiği şu şekilde tanımlar:

“Eristik diyalektik tartışma sanatıdır, mutlaka haklı çıkmak amacıyla tartışma sanatı; yani perfasestnefas (hem haklıyken hem de haksızken)” (Schopenhauer, 2012: 5)

Schopenhauer’in eristik diyalektiği retoriğin bir parçası olarak düşünülmelidir. Retorik (diğer bir ifade ile konuşma sanatı) *en genel tanımıyla ikna sanatı* (Altınörs, 2012: 82) olarak ifade edilmektedir. Nitekim Platon’un Gorgias diyalogunda Gorgias, konuşmanın gücünü ifade ederken bir bakıma haklı çıkma sanatını kastetmektedir. Söz konusu diyalogda Gorgias ve Platon’un şu ifadeleri dikkat çekicidir:

Gorgias: Sözün gücünü edindin mi, hekim de beden eğitimcisi de senin buyruğuna girer; zenginlikler topladığını söylediğin sarraf da o zenginlikleri kendi için değil, konuşmayı, kalabalığa kandırmayı bilen senin için toplamıştır. Platon: Sanıyorum ki Gorgias söylev sanatının sence ne demek olduğunu doğru olarak açıkladın. Yanlış anlamadımsa demek istiyorsun ki, söylev sanatı bir kandırma sanatıdır. Söylev sanatının kandırmaktan başka etkisi var mıdır? Gorgias: Hayır, senin bu tanımlaman bana çok güzel geldi Sokrates, çünkü söylev sanatının başı da sonu da kandırmaadır. (1982: 53)

Sokrates ve Gorgias arasında geçen yukarıdaki diyaloglar, örtük ve gizli bir niteliğe sahip olan ironinin de söylev sanatı (retorik/belâgat), ürün olarak bir tür haklı çıkma, üstün gelme ve sözün gücünden kaynaklanan hâkimiyet kurma amacını gizliden gizliye de olsa taşıdığını göstermektedir.

İroni hakkında erken dönemde kuramsal bilgi veren ve onu Sokrat ile ilişkilendirerek dile getiren en önemli incelemelerden biri de İbrahim Alaaddin Gövsa'ya aittir. *Sokrat ve Eflâton* isimli 15 sayfalık küçük eserinde Sokrates'ten hareketle ironiyi açıklayan Gövsa, bu konuda ayrıntılı olarak bilgi veren öncü isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu eserinde Gövsa ironi ile ilgili şu ifadeleri kullanır:

...Birini böyle kendi söyleriyle gülünç mevkîe düşürmüş olmasıdır. Bu menfi usul-ü isticvaba 'Ironie' derler ki (ironi Sokrat'ından) alınma suretiyle bilahare ironi kelimesi Avrupa lisanlarında istihzâ makamında kullanılmaya başlamış. (Gövsa, 1927: 7)

Rıza Tevfik Bölükbaşı da ironi kavramını Türkçe metinlerde ilk kullanan isimlerden birisidir. '*Abdülhak Hamid ve Mülâhazât-ı Felsefîyesi*' adlı eserinde Rıza Tevfik 'ironie' kavramını şu sözlerle açıklamaktadır:

Bu (ironie) tabirinin hakkıyla bizde mukabili yoktur veyahut ben bilmiyorum. Benim bundan kastettiğim mefhum Sokrat'ın bu kelimeye verdiği mana değildir. Adı manasıyla kullandım. (Alay) demek istedim. Kelime vakıa Sokrat'ındır, ve tarih-i felsefece mühimdir. (Bölükbaşı, 1918: 192)

Rıza Tevfik, ironinin adı manasını (ilk anlamı) alay olarak almaktadır. İroninin asıl anlamını Sokrat'a tevcih eden Rıza Tevfik, bu haliyle ironinin istihzâ ya da kinâye ile eşleştirilmiş anlamını göz ardı etmektedir.

Belâgat kitaplarında da ironik söylemi karşılayan terimlere rastlamak mümkündür. Bu bağlamda, ironin karşılığı olarak verilen 'ta'rîz' ifadesi üzerinde ayrıca durmamız gerekir. 'Ta'rîz' sözcüğü ironiye en yakın duran belâgat unsuru olarak dikkat çeker. Ta'rîz, *dokundurma*, *dokunaklı söz söyleme*, *taş atma*, *taşlama* anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2013: 1207). Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye* adlı eserinde ta'rîz ile ilgili ifadeleri ironiye yakın duran bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu ifadelerinde Ahmet Cevdet Paşa, ironinin tersini kastetme noktasına vurgu yaparak şunları söyler:

Ta'rîz, bir ciheti gösterip de diğer ciheti kasd etmektir. Nitekim şuna buna bed muamele eden bir şahsın yanında "insân-ı kâmil, ancak nâsa hüsn-i muâmele eden kimsedir" dersin ve "Sen insan-ı kâmil değilsin" demeyi

kasd edersin. Mevsûf olan muhatab ise ibarede mezkûr olmadığı gibi mahzûf dahi değildir. (2000: 100)

Ahmet Cevdet Paşa'nın 'ta'rîz' tanımının birkaç yönden önemli olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak 'ta'rîz' kavramının 'ironi' kavramı ile neredeyse eş anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca genellikle 'istihzâ' ile karşılanan ironi kavramının Ahmet Cevdet Paşa'nın tanımında daha ilkesel ve metodolojik bir yapıya kavuştuğu gözlenmektedir. Dolayısıyla Ahmet Cevdet Paşa'nın 'ta'rîz' ile ilgili tespitlerini Türkiye'nin ironi bağlamındaki kuramsal literatüründe önemli bir nokta olarak kabul etmek gerekir.⁶

Geleneksel edebiyat bilgileri kitaplarından kimi yönleriyle ayrılarak Batılı yönüyle de ön plana çıkan ilk eserlerden olan *Tâlim-i Edebiyat*'ta *Recâizâde* Mahmud Ekrem, 'ta'rîz' ve 'kinâye'yi aynı başlık altında ele alır. Ta'rîzin iki türlü olduğunu, ilkinin açıktan dokundurma olduğunu ifade eden Ekrem, asıl edebiyata konu olan ta'rîzin, ikinci ta'rîz olduğunu ifade ederek bu ikinci tür ta'rîzi şöyle açıklar:

Ta'rîzin diğer nev'i ise kavl ve fiile doğrudan doğruya ve tasrihen değil de bilvasıta ve telmihen dâhil ve ta'rîz etmektir ki sanâyi-i edebiyeden ma'dud olması cihetiyle usul-i tarif ve izah etmek istediğimiz ta'rîz işte budur. (1299: 268)

Recâizâde Mahmud Ekrem'in kinâye tanımı ise ta'rîze göre ironiye daha yakın durmaktadır. Ekrem, kinâye ile ilgili şu tanımlamayı yapmaktadır:

Kinâyeye gelince bu da mefhum-ı muhalifini kast ederek söz söylemek ve ta'bir-i aherle maksud-u hilafını müfid olan ta'birât ve elfâz ile anlatmak yoludur. İyilikten bahs ederse maksadı fenalığı anlatmaktır. Fenalıktan bahs ederse meramı iyiliği tefhim etmektir. (1299: 269)

Recâizâde Mahmûd Ekrem'in tanımındaki *mefhum-ı muhâlif* ibaresinin ironiyle önemli derecede bağdaşıklığı sebebiyle önem taşıdığını söylemek mümkündür. Bu tabir, *karşıt, zıt, öteki şekilde, diğer anlamı kastetme, ilk başta akla gelmeyen anlam ya da anlaşılanın tersi olan anlam* gibi alt anlamları bünyesinde taşımaktadır. İroninin mefhum-ı muhalifle olan irtibatı ise söylenenin doğrudan anlaşılması kadar, burada yapılan ima ile tersinin de kastedilmiş ve anlatılmak istenmiş olmasıdır. Böylece söylenen sözün muhatabı, dile gelen söylemdeki anlamı kabul ederken aslında da öte taraftaki mefhum-u muhalifi de kabul etmiş olur.

⁶ Nitekim farklı belâgat kitaplarında ve sözlüklerde ta'rîz ile ilgili yapılan tanımların daha farklı olduğu ve daha çok taşlama, yerme bağlamıyla sunulduğu görülmektedir. Bu nedenle Ahmet Cevdet Paşa'nın bu kısa tanımını önemli bir bakış açısı olarak görmek gerektiği kanaatindeyiz.

Ahmet Hamdi, *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî* adlı eserinde ‘ta’rîz’ sanatını yine ironik söyleme denk düşecek şekilde izah eder. Ta’rîzin birden fazla türüne değinen Ahmet Hamdi, ilk verdiği tanımlamada ironik bağlama yaklaşır:

“Ta’rîz kinâyenin gayrı nükte-i kelâmiyye olup kelâmın mefhum u işâreti cihetiyle bir şey’e delâletine dirler mütekellim bununla bir şey ‘arz ider ki maksudı o şey olmayup şey’-i âhar olur.” (2007: 44)

Ahmet Hamdi’nin ta’rîz tanımı çağdaş ironi tanımlarıyla ciddi bir benzerlik gösterir. Tanımda yer alan ve asıl maksada işaret eden *şey-i âhar* ifadesi ironik benzerliğin en dikkat çekici olduğu kısmı oluşturur.

Mehmed Karaca, *İzahlı Edebi Sanatlar Antolojisi*’ndeki ta’rîz kavramını ayrıntılı olarak açıklarken, ironik bağlama yaklaşmaktadır. Karaca, kavramı sadece sözlük anlamıyla ele almayıp muhatabın içerisinde bulunduğu psikolojiyi aktarmaktadır: “Ta’rîz muhatabı, karşılık imkânından mahrum etmek müşkül duruma sürükleyerek onu psikolojik bir işkenceye maruz bırakmak için maksadımızı gerçek şeklinden başka bir şekilde ifade etmektir.” (1960:42) Mehmed Karaca’nın ta’rîz hakkındaki tespiti, tıpkı Ahmed Cevdet Paşa’nın ta’rîz üzerine yaptığı tespitte olduğu gibi ironiye yakın durmaktadır. Karaca’nın özellikle ta’rîz vasıtasıyla muhatabı zor durumda bırakan tespiti ironide muhatap için kullanılan kurban (victim) kavramını akla getirmektedir. Böylece ta’rîzi yapan ile ona muhatap olan diğer bir ifade ile mağdur arasında önemli bir ilişki kurulmaktadır.

Numan Külekçi de Mehmet Karaca gibi ta’rîzin muhatabı cevap imkânından mahrum bırakan yanına ve psikolojik etkisine değinmektedir. Külekçi, birçok belâgat teorisyeninin ifade ettiği gibi ta’rîzi konumuna göre değerlendirir. Buna göre ta’rîzin anlaşılabilmesi için *zaman, mekân, söyleniş tarzı, konu ve muhatab* göz önünde bulundurulmalıdır. (Külekçi, 2003: 72-72)

Türk edebiyatında ironik anlatımı farklı şekillerle ele alan diğer bir isim ise Ahmed Reşid Rey’dir. *Nazariyât-ı Edebiye* adlı edebiyat teorisi niteliğindeki eserinde Rey, kinâye başlığı altında ironik söyleme dair hususlara değinir. Burada kinâyeyi ele alırken ironinin önemli hususlarından biri olan sözün tersini kastetmeye vurgu yapan Rey, şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bir fikri doğrudan doğruya söylemek yerine, hilafını ifade edecek yolda tebliğ etmeye kinâye derler. Bu suretle asl-ı maksud olan fıkır, mana-yı muhalifiyle birlikte telakki edilerek zihinde bir nev’i tezâd husûle gelir. (...) Kinâye öyle bir tezâddır ki mütekellim onu söylemez yalnız düşündürür. (...) Kinâye daima ta’rîze hâdim -mana-yı ıstılâhisiyle- ta’rîz

ise serzeniş, istihzâ, tezyif, tahkir suretlerinde zâhirdir. (Rey, 1912: 239-240)

Ahmed Reşid Rey'in yukarıdaki teorik açıklamasından sonra kinâye adı altında verdiği şu örnek ise ironiye oldukça uygun bir ifade teşkil etmektedir:

“Uzunca bir müddet sizi terk eden samimi bir dostunuza serzeniş için ‘ne kadar vefâkâr imişsin’ dediğiniz zaman inkisâr-ı kalbinizi kinâye ile tebliğ etmiş olursunuz.” (Rey, 1912: 241)

Böylece Ahmed Reşid, en basit haliyle edebiyat terminolojisinde ‘söylenen sözün tersini kastetme’ anlamına gelen ironiye doğrudan bir örnek vermiş olmaktadır. Ahmed Reşid'in verdiği örneği kinâye adı altında alması ise *ironi-kinâye-ta'rîz* ilişkisine yeni bir bakış açısı daha kazandırmıştır. Ahmed Reşid gibi ta'rîz-kinâye ilişkisine değinen diğer bir isim olan Ali Bulut da ta'rîzi kinâyeden ayırır. Bulut'un izahında ta'rîzin ayırt edici özelliği manaya delâletin daha kapalı olması ve bu delâletin sadece lafızla değil bağlam ve söylendiği yere göre anlam kazanması olarak dikkat çeker (Bulut, 2015: 386).

Tahirü'l Mevlevî, ta'rîzi açıklarken *kapalıca itiraz ve sitem yapmaktır* der ve *haylaz bir çocuğa oğlum biraz da çalışma oynasan denilmesi onun daima oyunla vakit geçirdiğine kapalı bir itirazdır* şeklindeki örneği ekler (1936: 132). Tahirü'l Mevlevî'nin ta'rîz hakkındaki tanımı eksik görünse de, gerek verdiği örneğin ironiye uygunluğu açısından gerekse de ironik anlatıma sitem ve itiraz etme endişelerini kattığı için önemlidir. Son olarak ta'rîz üstüne yüksek lisans tezi hazırlayan D. Erdal Atak'ın Arap edebiyatından aldığı ta'rîz tanımları ve yorumlarından hareketle yaptığı tanımdan da söz etmek gerekir. Atak, önemli belâgat isimlerinden hareketle ta'rîz kavramı hakkında şu ifadeleri kullanır:

“...Ta'rîzde sözcüğün asıl manası ile anlatılmak istenen manası birbirinin aksi olur. Ta'rîz açıklığın aksidir ama kinâye de değildir. Kinâyede sözcüğün manaya delaleti vardır, ta'rîzde ise konum ve konu vardır.” (Atak, 2014: 31)

İlk dönem eserlerde ya doğrudan verilmeyen ya da kısa tanımlamalarla yer alan ironi kavramının Cumhuriyet sonrasındaki metinlerde daha sık yer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda birçok ironi yorumu görmek mümkündür. Sözgelimi Kaya Bilgegil, ironiyi tecâhül-i ârifâne olarak ifade eder. Tecâhül-i ârif'i, “*hayret, tevbih, öğmede mübalağa, yüceltme, tahkir, tezyif, gibi bir nükteden dolayı bilinen bir şeyi bilmiyor davranmaktan doğan san'attır*” (Bilgegil, 1989: 196-197) şeklinde tanımlayan Bilgegil böylece tecâhül-i ârif ile Sokratik ironi arasındaki münasebete işaret etmektedir.

Mustafa Uslu ise *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri* isimli çalışmasında ironi üzerine ayrıntılı bir tanım yapar. Uslu'nun tanımında ironi ile mizah arasında bir ayrıma gidildiği görülmektedir:

Söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme; gülmece anlamındaki kelime. Fransızca ironie'den dilimize geçmiştir. Kökeni Yunanca eironeia kelimesidir. Mizahtan farklı olarak eleştirici bir yaklaşımla olay ya da kişiyi ele alır. Aslında ciddi gibi görünen söyleyişin ardında eleştirel bir alay vardır. (Uslu, 2007: 170)

Yukarıdaki tanımda ironinin Türk edebiyatındaki yanlış anlaşılmasının bir örneği görülmektedir. Tanımda her ne kadar mizah ile ironi arasında bir ayırım yapılmış olsa da alay temele alınarak yine mizaha dönüş yapılmıştır. Tıpkı Uslu gibi Atilla Özkırımlı da ironi sözcüğünü alayı odağa alan istihzâ ile ilişkilendirmektedir. Özkırımlı Sokrat'a değinerek verdiği ironi tanımında, *alay olduğunu belli edecek biçimde* ifadesine yer vermektedir (Özkırımlı, 1991: 95-96).

İroni hakkındaki farklı bir tanımlamaya giden Sami Akalın, ironiyi *görünüşte çok ağırbaşlı bir eda takınp, çok saçmasapan şeylerden bahsetmek* şeklinde tanımlamaktadır. (Akalın, 1970: 90) Akalın'ın tanımı her ne kadar kestirme bir tanım gibi görünse de ironi-absürt ilişkisine değinmesi münasebeti ile dikkate değerdir. Çünkü muhatapına karşı doğrusal olmayan bir tutum takınmak anlamına gelen ironi, farklı bir şey ima etmesi ile anlamın realitesinden kurtulma olanağı sağlar. Böylece muhatap ironik anlatımı anlamadığı gibi, söz konusu söylem saçma ve gereksiz de görülebilmektedir. Bu durumda ironiyi 'saçma gibi görünen edebilik' ifadesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak bu durum absürtle karıştırılmamalıdır. Burada kastedilmek istenen, metnin akışında yeni bir ivme oluşturan ironinin oluşturduğu uyumsuzluk halidir.

İsmet Emre ironiyi insanların eğlenmek için başvurdukları söz oyunu olarak niteler (Emre, 2006: 160). Turan Karataş ise ironiyi, "ciddi bir tavırla söylendiği halde alay olduğu belli olan / sezilen acımasız sözdür" şeklinde tanımlar (Karataş, 2011: 290). Ali Yaşar Sarıbay ise daha sonra globalleşme çerçevesinde modernitenin ironisi olarak göndermede bulunduğu ironi kavramını şu şekilde tanımlar: "İroni'den kastımız ilk önce sözlük anlamıyla şudur: Beklenenin insana alay gibi gelen şekilde aksinin meydana gelmesi." (Sarıbay, 2004: 32) Sarıbay'ın ifadesinde dikkat çeken iki husus vardır: Beklenen anlam ve ortaya çıkan anlamın alay şeklinde aksinin algılanması. İroninin kodlarını içeren bu tanım, ironinin oluşturduğu zihinsel şok sürecine de işaret etmektedir.

Orhan Koçak ise ironi tanımında söz ile anlam, biçim ile içerik arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker. Koçak, *anlam, kastettiğimiz şey bunlar sözlerimizin altında*

gizlenmiştir der (Koçak, 2012: 239). Koçak'ın tanımında da 'niyet' kavramı ön plana çıkmaktadır. İronideki niyet, ironistin zihninde saklı duran ama her halükarda dışarıya çıkacak olan bir aktarım nesnesidir. İronistin niyeti ironinin varlığına delildir. İronist aktarımda bulunduğu sözcüklerden niyet ettiğini asıl olarak göstermek ister. İşaret ettiği husus kendi niyeti olsa da bunu dolambaçlı bir biçimde gerçekleştirir. İronist niyetinin anlaşılmasını isteyerek ironiyi seçer. Ancak bunu yaparken yolunu ironiye düşürmekle kendi işini yine kendisi zorlaştırır.

İroni ile ilgili en ilginç tanımlamalardan birini Orhan Hançerlioğlu yapmaktadır. Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*'nde ironi kelimesini argo bir tabir olan *saraka*⁷ sözcüğü ile karşılamaktadır. *Saraka* sözcüğünün Osmanlıca karşılığı olarak istihzâ ifadesini öneren Hançerlioğlu, Batı dillerindeki karşılığı olarak ironi sözcüğünü kullanmaktadır. Hançerlioğlu *saraka* sözcüğünün tanımını şöyle yapmaktadır:

Gerçekte belli etmeden alaya almayı dile getiren bir argodur. Felsefe dilinde, Sokrates'in hiçbir şey bilmediğini ileri sürerek karşındakilerin bilgisizliklerini alaya almasını dile getiren Yunanca eironeia deyimini karşılamak için kullanılmıştır. (...) Saldırıya geçmeksizin karşındakinin güçsüz yanlarını meydana çıkararak eğlenme olarak tanımlanır. (...) Saraka Sokrates'de bir yöntem niteliğini kazanmıştır. (Hançerlioğlu, 1976: 40)

Orhan Hançerlioğlu'nun ironi kavramı hakkındaki tanımı ile ironi çeşitliliği çoğalırken aynı zamanda kavramın Türk edebiyatındaki konumlanma hassasiyeti de artar. Çünkü Sokrates'in bir erdem olarak miras bıraktığı ve bilginin bilinemeyişini esas alarak ortaya çıkan bir kavramın başka bir platformda bu denli çok sayıda karşılığa denk gelmesi onun tanımlanabilirliğini güçleştirir. Hançerlioğlu argo bir tabir olan *saraka* sözcüğüyle ironiyi bağdaştırarak kavramın Türk edebiyatındaki ilk tanımlarına geri dönüş yapar. Hatırlanacağı üzere, ironinin sözlüklerde yer alan ilk Türkçe karşılıklarında zevk alma, eğlenme gibi ifadeler yer almaktaydı.

İroni üzerine yaptığı önemli eseriyle dikkat çeken Oğuz Cebeci, ironiyi amaç bağlamında ele alarak yeni bir bakış açısı ortaya koyar. Oğuz Cebeci, ironinin kullanım amacının genel olarak üç türlü olduğunu belirtir. Cebeci'ye göre; ironinin konuşmacının sözlerini kuvvetlendirme, bireysel ve toplumsal zaafı teşhir etme ve okuyucuya farkındalık kazandırma gibi başlıca üç amacı vardır (Cebeci, 2008: 307).

Buraya kadar yapılan incelemelerden anlaşılacağı üzere Türk edebiyatı'nda ironi ile ilgili yaklaşımların -bazı çalışmalar hariç tutulmak şartıyla- genellikle ya sözlük ya da tanım düzeyinde kaldığı görülmektedir. Aslında Türk edebiyatına ironik anlamlar

⁷ Ferit Devellioğlu *Türk Argosu* isimli çalışmasında saraka ve saraka etmek sözcüklerini şöyle açıklamaktadır: "Alay, eğlence. Alay etmek, eğlenmek. Maytaba almak, maytab etmek" (Devellioğlu, 1980: 138).

sağlayan ta'rîz, kinâye, istihzâ, tehekküm, tevriye, hüsn-i talil, tecâhül-i ârif gibi edebî sanatların gerek belâgat âlimlerince gerekse de Tanzimat dönemi ve sonrasındaki belâgat-retorik teorisyenlerince ortak bir tanım çerçevesine konulamaması da yukarıda sözü edilen eksikliğe neden olarak görülebilir.⁸ Bu noktada çoğunlukla ironinin karşılığı olarak zikredilen istihzâ ise kimi araştırmacılarca kabul görmemektedir. Nitekim *Resim ve İroni* başlıklı bir çalışmada bu duruma şu sözlerle değinilmektedir: "İroni; istihzâ, yergi, parodi, komedi, şaka, grotesk⁹ ve travesti¹⁰ değildir. İronide tersine söyleme, istihzâda küçümseme vardır." (Bal, 2000: xiv) Bu ifade ironinin, 'tersine söyleme özelliğini küçümseme amaçlı olarak kullanma' gerçeğini göz ardı etmiş olması dolayısıyla eksik bir görüş olarak kalmaktadır. Sözgelimi şu örnekteki ironi hem tersine çevrilmiş bir cümleyi hem de küçümsemeyi işaret etmektedir. Arkadaşının küçük hacimli doktora tezini küçümseyen, ama bunu yaparken doktora tezini övüyor gibi görünen kişinin ifadesi: '*Çok büyük bir çalışmaya imza atmışın gerçekten. Bu kadar yoğun bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkan bu çok kapsamlı ve orijinal çalışmadan ötürü seni tebrik ederim.*' Bu örnekte, ironist aslında hem tersini kastetmekte hem de yapılan işi küçümsemektedir. İroniye malzeme olan tez çalışmasını yetersiz bulan ve bu nedenle de küçümseyen kişi, arkadaşını iğneleme yollu eleştirirken ironiye başvurmaktadır.

Tanım Önerisi ve Sonuç

Buraya kadar ironi kavramının hem Türk hem de Batı edebiyatındaki çok yönlü karşılıklarına yer verildi. Ortaya çıkan tabloya göre şu iki tespiti ifade etmek lüzumu ortaya çıkmaktadır:

İroni, sözcük olarak Türk edebiyatına çok sonradan dâhil olmuş bir kavramdır. Tanzimat dönemi sonrasında ironiyi karşılayan istihzâ, ta'rîz ve kinâye başta olmak üzere diğer bazı edebî sanatlar çarpmaktadır. Ancak söz konusu kavramların birçoğu doğrudan ironi kavramına yönelik değildir.

⁸ Menderes Coşkun, *Sözün Edebi Büyüsü Edebi Sanatlar* isimli eserinde söz konusu karışıklığa dikkat çekmektedir. Coşkun hem kinâye hem de ta'rîz başlığı altında kavram karmaşasına dikkat çekmektedir. Özellikle ta'rîz kavramını ifade ederken başta Sekkaki-Kazvini ve Ankaravî olmak üzere birçok klasik belâgat âlimlerine ve Recâizâde Mahmud Ekrem gibi son dönem belâgat-retorik teorisyenlerine değinen Coşkun, ta'rîz ve kinâye kavramlarının tevriye, tevcih, istiare, telmih, teşbih gibi sanatlarla beraber ve bunların yerine de kullanılabilen çok anlamlı yapılar olduğuna işaret etmektedir.

⁹ **Grotesk:** "Sözcük ilk olarak 16.yy. başında İtalya'da kullanılmaya başlanan bir tür bezemeyi nitelemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Yeni keşfedilen bazı Antik Roma bezemelerini örnek alan bu yeni teknik, gerçeküstü hayvan ve insan betimlerini bitkisel örgülerle birlikte resmetmeye dayanmaktaydı. (...) 18.yy.'da ise Aydınlanma ve Akıl Çağı Avrupa'sı sözcüğü gülünç, akıldışı, düşsel olguları nitelemek amacıyla kullanmaya başlamışlardır." (Tanyeli, vd. 2012:121-122) (Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 121-122.)

¹⁰ **Travesti:** Abartılı ve grotesk bir taklit ile niyet edilmiş olan gülünçlük. (Urel2)

İroni, Batı’da başlı başına bir çalışma sahası olarak dikkat çekmektedir. Batı’da ironiyi edebî eser sürecinin temel taşlarından biri olarak da görmek mümkündür. Söz konusu ironi vurgusunun Türk edebiyatı alanında da iyiden iyiye belirginleştiğini söylemek gerekir.

İroninin Türkçede terim olarak kullanılmaya başlanmasından sonra da anlam karışıklığının devam ettiği görülmektedir. Ancak söz konusu durumun bir eksiklik olarak görülmemesi gerekmektedir. Çünkü hem Türk edebiyatında hem de diğer Doğu edebiyatlarında belâgat ilminin oldukça gelişmiş olduğu ve sözün söylem genişliğinin ileri bir düzeye sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda ironi kavramına sözcük ve terim düzeyinde yer verilmeyişini izah etmek kolaylaşır. Türk ve Doğu edebiyatları ironik söyleme fazlasıyla sahiptir. Ancak bu zenginlik kavramsal farklılık nedeniyle net olarak anlaşılmayabilir. Kavramların farklılığı ise söylemlerin farklılığı anlamına gelmez. Bu nedenle edebiyatımızın ironik söylem yönünden hatırı sayılır birikime sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Son olarak ironi üzerine yazılan kitaplardan, ironiyi tanımlayan sözlüklerden ve ironik anlatım çerçevesinde benzer söylem biçimlerden söz eden çalışmalarından yola çıkarak şöyle bir tanım önerisi geliştirmek mümkündür:

İroni, söylenmek istenenin tersini kastetme temeline dayanan ve bu temelde muhatabını alaya alma, onu küçük düşürme, zaafından faydalanma ya da ‘algılamada sarsıcı tersinlemelere gitme’ gibi argümanları kullanan doğrusal anlamı değiştirme yöntemidir. İronide muhatabın anlama mekanizmasının bozuma uğratılması ve en hesaba katılmadık anlamlar dâhil olmak üzere yeni bir anlam çerçevesi oluşturulması esastır. Burada amaç ya verilmek istenen etkiyi arttırmak ya da alay yoluyla dikkat çekilmek istenen şeyi daha güçlü biçimde ortaya koymaktır. İroni; bakış açısındaki daralmaları ve zaafı ortadan kaldıran sinerjik bir güce sahiptir. İroni, varlığını amacından kaynaklanan güçlü bir altyapıyla sağlamlaştırarak sürdürür. Bu nedenle ironik anlatım çoğu zaman mayınlı bir bölge gibi muhatap açısından dikkat edilmesi gereken bir anlatım şekli olarak dikkat çeker.

İroni, muhatabına karşı dili etkin kullanma biçimi olarak dikkat çekerken bir psikolojik üstünlük kurma ve böylece söz düellosunda kendini bir adım önde görme sağlayıcısı olarak da dikkat çeker. İroni sayesinde kendisinin keşfedilmemiş söylemlerde bulunduğunu düşünen ironist, kurbanı karşı onursal bir üstünlük de elde eder. Kurbanın yanlış anlayacağı bir sözün ortaya çıkaracağı hazzı yaşamak isteyen ironist söylemin ikili gücüne varır. İronide şu üç unsur vazgeçilmez koşul olarak dikkat çeker: İroni, ironist ve kurban (muhatap). Kurban çoğu zaman ironinin odağında yer alır ve ironinin şekillenme süreci genellikle kurbanla doğru orantılıdır.

KAYNAKLAR

A. Dane, Joseph. *The Critical Mythology of Irony*. Athens-Georgia: University of Georgia Press, 2011.

A. Vahid Bey. *A Condensed Dictionary English-Turkish*. İstanbul: Fratelli Haim Yayınevi, (1340) 1924.

Abrahams, Meyer Howard. *A Glossary of Literary Terms*. Boston: Heinle&Heinle Thomas Learning, 1999.

Ahmed Reşid Rey. *Nazariyât-ı Edebiye - Birinci Cild*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, 1912.

Ahmet Cevdet Paşa. *Belâgat- Osmâniyye*, Haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.

Ahmet Hamdi, Belâgat- *Lisân-ı Osmânî (İnceleme-Metin, Dizin)*. Haz. Atabey Kılıç: Kayseri: Laçın Yayınları, 2007.

Akalın, L.Sami. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1970.

Altınörs, Atakan. Platon ile Aristoteles'in Retorik Anlayışlarının Karşılaştırılması. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:15, Sayı:49, Güz 2011.

Arthur, Schopenhauer. *Eristik Diyalektik: Haklı Çıkma Sanatı*. çev. Ülkü Hıncal, İstanbul: Sel Yayınları, 2012.

Artin Hindoglu. *Dictionnaire Abrege Français-Turc*. Vienne: Fr. BeckLibrarie, 1831.

Atak, Durmuş Erdal. *Arapçada Ta'rîz Sanatı ve Arapça Öğrenimine Katkısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, 2014.

Attardo, Salvatore. Irony As Relevant Inappropriateness. *Journal of Pragmatics*, Volume 32, 2000.

Bal, Ali Asker. *Resim ve İroni: Resimde Bir İfade Biçimi Olarak İroni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: 2000.

Barbe, Katharina. *Irony in Context*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 1995.

Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik. *Abdülhak Hamid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*. İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası, 1918.

Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Cebeci, Oğuz. *Komik Edebi Türler Parodi, Satir ve İroni*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2008.

Ciadyrgy, Antonio. *Dizionario Italiano E Turco*. Milano: Dalla Ditta Angelo Bonfanti, 1834.

Coşkun, Menderes. *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

de Man, Paul. *Aesthetic Ideology*. ed. Andrzej Warminski, Minneapolis: University of Minnesota Press, *Theory and History of Literature Vol. 65*, 1997: 163-184.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2013.

Devellioğlu, Ferit. *Türk Argosu İnceleme ve Sözlük*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1980.

Durmuş, İsmail, “Hezl”, *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 17, 1998.

Eagleton, Terry. *Edebiyat Kuramı*, çev. E. Tarım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990.

Emre, İsmet, *Postmodernizm ve Edebiyat*. İstanbul: Anı Yayıncılık, 2006.

Eram Güzeloğlu. *Nouveaux Dialogues Français-Turcs Precedes d'un Vocabulaire*. Imprimerie Librairie De. İstanbul: S. Benoit Yayınevi, 1852.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Lûgatçe-i Felsefe*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, (1341) 1925.

Frye, Northrop. *Eleştirinin Anatomisi*. çev. Hande Koçak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Gövsâ, İbrahim Aladdin. *Sokrat ve Eflâtun*. İstanbul: Sanâyi-i Nefise Matbaası, 1927.

Güçbilmez, Beliz. *Sophokles'ten Stoppard'a İroni ve Drama Sanatı*. Ankara: Deniz Kitabevi, 2005.

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*. C.6, İstanbul Remzi Kitabevi, 1976.

Hendjeri, Alexandre. *Dictionnaire Français-Arabe-Persan Et Turc*. Moscou: De L'Imprimerie De L'Universite Imperiale, 1841.

İstilahat-ı İlmiye Encümeni tarafından kamus-ı felsefede münderiç kelimat ve tabirat için vaz ve tedvini tensib olunan ıstilahat mecmuasıdır. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1912.

Karaca, Mehmed. *İzahlı Edebi Sanatlar Antolojisi*. İstanbul: Gün Matbaası, 1960.

Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Sütun Yayınları, 2011.

Kılıç, Savaş. İroni, İstihza, Alaysama, *Cogito Dergisi İroni Özel Sayısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Sayı 57 Kış, 2008: 143-148.

Kierkegaard, Soren. *İroni Kavramı Sokrates'e Yoğun Göndermelerle*. çev. Sıla Okur, İstanbul: İmge Kitabevi, 2009.

Knox, Norman. *The Word Irony And It's Context 1500-1755*. Durham: Duke University Press, 1961.

Koçak, Orhan. İroni mi Şaka mı?, *Oğuz Atay İçin Bir Sempozyum*, Yay. Haz. Handan İnci-Elif Türker, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Külekçi, Numan. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003, s. 70-71.

Mikics, David. *A New Handbook Of Literary Terms*. New Haven: Yale University Press, 2007.

Muecke, Douglas Colin. *Irony and The Ironic*. Bristol: Methuen&Co. Ltd. Publishing, 1982..

Muecke, Douglas Colin. *The Compass of Irony*. London: Methuen&Co. Ltd. Publishing, 1969.

Muecke, Douglas Colin. *The Critical Idiom: The Compass of Irony*. London: Methuen&Co. Ltd. Publishing, 1969.

Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Nelson, Philip A. *Irony's Devices: Modes of Irony from Voltaire to Camus, Degree of Doctor Graduate Program, The Ohio State University, Ohio*: 2010.

Oxford Latin Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 1968.

Ömer Faik. *Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1899.

Özkırımlı, Atilla. *Açıklamalı Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1991.

P. Lacoue Labarthe-Jean Luc Nancy. *Alman Romantizmi Edebiyat Kuramı Edebi Mutlak*. çev. Sevgican Toy Teyseyyre, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Platon. *Gorgias, Diyaloglar I*. çev. Melih Cevdet Anday, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Pospelov, Gennadiy. *Edebiyat Bilimi*. çev. Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005.

Recâizâde Mahmud Ekrem. *Ta'lim-i Edebiyat*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1299.

Richards, Jennifer. *Rhetoric*, New York: Routledge Publishing, 2007.

Sarıbay, Ali Yaşar. *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*. İstanbul: Everest Yayınları, 2004.

Scott, A.F. *Current Literary Terms, A Concise Dictionary*. London: The Macmillian Press Ltd.,1979.

Shiri, Sonia. "Literary Discourse and Irony: Secret Communion and the Pact of Reciprocity". *Edinburgh Working Papers in Linguistics*, Volume 2, Year: 1991: 126-142.

Sim, Stuart. *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*. çev. M. Erkan-A. Utku, Ankara: Babil Yayıncılık, 2006.

Sözen, Metin, Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014.

Şemseddin Sami. *Resimli Kâmûs-u Fransevî-Dictionnaire Français Turc*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1905.

Tahirü'l Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, 1936.

Temistokli Ahtina. *Kâmûs-i Rûmî Türkçe'den Rumca'ya Lügat*. İzmir: Ameltiya Gazetesi Matbaası.

Türkçe Sözlük, *İroni Maddesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Uslu, Mustafa. *Ansiklopedik Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2007.

Vivian, Percial. *A Dictionary of Literary Terms*. Plymouth: William Brendon& Son Ltd., 1880.

W. Gibb, Raymond. *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Waddy, Virginia. *Elements of Composition And Rhetoric*. Cincinnati: American Book Company, 1889.

Wellek, Rene, Austin Warren. *Edebiyat Teorisi*, çev. Ömer Faruk Huyugüzel. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Url1:<http://dsalrv02.uchicago.edu/cgi-bin/philologic/search3advanced?dbname=steingass&query=irony&matchtype=exact&display=utf8>

Url2:<https://www.msu.edu/~jdowell/litterms.html>